

О. І. Домбровський

кандидат історичних наук, доцент
кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ПРАВО ВЛАСНОСТІ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Одним із перших важливих джерел права Київської Русі було звичаєве право. Незважаючи на наявність значної кількості праць про період Київської Русі у них переважно досліджуються суспільно-політичний лад, різноманітна діяльність князів, органи влади і управління тощо. Дослідження про право власності майже відсутні. Виняток становлять лише праці Жовтобрюх М. М., Івановська О. П., Рябенко О. С., де ці питання розглядаються конкретно [3, 4, 9].

У ст. 41 діючої Конституції України підкреслюється: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є недоторканим» [1, с. 11].

Період існування Київської Русі — першої держави, що виникла та існувала на території сучасної України впродовж майже 400 років, мав значний вплив на формування і розвиток українського національного права [6, с. 192; 10, с. 28]. Її право виникло та розвивалося насамперед на засадах звичаїв і традицій народу, що входив до складу Київської Русі, хоча не можна виключати випадків запозичення певних норм із правових систем сусідніх країн, переважно з Візантії.

Саме в період Київської Русі виникла значна частина норм звичаєвого права, що проіснували майже без змін або із певними змінами аж до середини XVII — початку XVIII ст., а деякі збереглися навіть і до наших днів (звичай набуття права власності на прибудну (бездоглядну) худобу [9, с. 111]).

Правові звичаї формувалися на території Київської Русі поступово, через застосування до однакових випадків чи відносин усім відомого правила, виробленого правовою свідомістю народу під впливом історичних умов його життя. Узгодження цього правила з релігійними та юридичними поглядами народу і створювали цьому правилу фізіологічно-примусову силу звички або звичаю [5, с. 214].

Створення та санкціонування звичаєво-правових норм з боку держави відбувалося вже на початку формування Київ-

ської Русі. На цьому етапі, коли виникає єдина держава з єдиним центром, що підпорядковує собі племінні союзи східних слов'ян, поряд із місцевими та племінними звичаями починає утворюватися певна система юридичних правил і установок. Дослідники зазначають, що суспільні відносини в Київській Русі регулювалися за допомогою норм звичаєвого права, що, як і за доісторичної доби, було основним джерелом права [11].

Існування звичаю та його важливе місце в тогочасному давньоруському суспільстві підтверджується і деякими писемними пам'ятками історії, що збереглися до наших днів: «Повість временних літ», договори із Візантією IX століття, «Руська Правда» князя Ярослава Мудрого. О. Івановська вказує на те, що в укладених князем Олегом із візантійськими імператорами договорах згадується про існування вже в 907-911 рр. своєї високо розвинутої системи звичаєвого права Київської Русі, так званого «закону руського» [4, с. 16-17]. Н. Карамзін співвідносить зазначений «закон руський» із звичаєвим правом язичницької на той час Русі [6, с. 219]. Зазначену позицію поділяє Б. Греков, який вважає також, що згадувані вище договори свідчать про існування в Київській Русі високо розвинутого інституту права приватної власності, зазначаючи, що «всі знані та «обтяжені» владою мужі були великими землеволодільцями. І що особливо важливо для нас підкреслити зараз, — землеволодільцями не з учорашнього дня, а такими, що мають свою довгу історію, що встигли зміцніти у своїх вотчинах» [2, с. 524].

Значна частина звичаїв у сфері права власності, які існували в період Київської Русі на землях сучасної України, були згодом кодифіковані в одному із найдревніших пам'ятників власне українського звичаєвого права, а саме у «Руській Правді» Ярослава Мудрого. Єдиного погляду на зазначений збірник у дослідників немає й досі. Вчені вважають його або приватним юридичним збірником, складеним якимось давньоруським знавцем законів для своїх власних потреб [5, с. 207], або єдиним кодексом, у який князем Ярославом Мудрим було зведено всі існуючі правові норми та якому всі мешканці Київської Русі мали свідомо слідувати [10, с. 46], або наслідком санкціонованої діячiami церкви спроби створити кодекс, який би відтворював всі існуючі на Русі норми звичаєвого права стосовно привнесених церквою або змінених під її впливом понять та відносин [5, с. 215-216].

Проте всі зазначені вище дослідники погоджуються в тому, що текст «Руської Правди» складається із правових звичаїв, які існували в той час на території Київської Русі та були кодифіковані в єдиному письмовому акті. З огляду на це, аналізуючи окремі положення «Руської Правди», можна встановити певні види звичаїв, які діяли в давньоруській державі та за допомогою яких здійснювалося регулювання відносин власності.

Окремо слід зупинитися на такому об'єкті права власності як земля [7, с. 69]. Звичаєве право Київської Русі містило декілька способів набуття земельних ділянок у власність. До них належали, зокрема, займанщина або заїмка (окупація нічийних земель із позначенням приналежності певним знаком [4, с. 55; 8, с. 181], надання уповноваженим державним органом нічийної земельної ділянки в наділ особі, що її зайняла [4, с. 56], пряме захоплення земельних ділянок від сусідських територіальних громад, набуття земельних ділянок йа підставі цивільно-правових угод чи у спадок [8, с. 181; 10, с. 60-61]. На інші види речей звичаєве право Київської Русі встановлювало приблизно такі самі способи набуття права власності на них, за деякими винятками. Наприклад, право власності на річ, яку було знайдено і власник якої невідомий, переходило до держави. Право власності на скарб, знайдений на своїй землі, або скарб, знайдений на чужій землі, із дозволу власника переходило до особи, яка знайшла такий скарб [4, с. 58].

Здійснене нами дослідження про право власності в Київській Русі дає підстави зробити такі висновки:

1. Значна частина норм звичаєвого права, які існували на території нашої держави, виникла або зародилася саме за часів першої східнослов'янської держави із центром у Києві та значною мірою проіснувала майже без змін або із певними змінами майже до середини XVII — початку XVIII ст., а деякі збереглися навіть і до наших днів, набувши закріплення в нормативно-правових актах, виданих уповноваженими на те органами державної влади.

2. Звичаєве право у сфері власності в Київській Русі виникло і сформувалося на підставі місцевих і племінних звичаїв, що мали локальний характер, діяли лише в межах певних міс-

цевостей або племен (племінних союзів) та могли мати безліч варіацій застосування.

3. Звичай встановлював такі права власності на об'єкти права: займанщина, отримання в наділ, захоплення, цивільноправові угоди, спадщина.

Література

1. Конституція України. Нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 03.10.2011 р. — Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2011.
2. Гримич М. В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців ХІХ—початку ХХ ст. — К., 2004.
3. Жовтобрюх М. М. Звичаєве право: сутність, генеза, чинність: Ав-тореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. юрид. акад. внутрішніх справ МВС України. — К., 2002.
4. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: Навч. посіб. — К.: ЕксОб, 2002.
5. Греков Б. Д. Киевская Русь. — М.; Л.: АН СССР, 1953.
6. Карамзин Н. М. История Государства Российского. — М.: Наука, 1991. — Т. 2-3.
7. Рубаник В. Е. Собственность в истории российской и украинской систем права: общее и особенное (отношения собственности в восточнославянской традиции правового регулирования: историко-правовое исследование). — Х.: Консум, 2004.
8. Рыбаков Б. А. Рождение Руси. — М.: АиФ Принт, 2003.
9. Рябенко С. Звичай як джерело власності в Київській Русі // Персонал. — 2011. — № 11-12.
10. Цивільне право України: Підруч.: У 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Догерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецовой — К.: Юрінком Інтер, 2000.
11. Правда Русская: Пространная редакция // Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. — Т. 1: Законодательство Древней Руси / Отв. ред В. Л. Янин. — М.: Юрид. лит., 1984.